

Dagnosław Demski
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3977-0294>
Polska Akademia Nauk
Instytut Archeologii i Etnologii

Przeszłość w perspektywie przyszłości w kolekcjach muzealnych Ułan Bator. W stronę nowych znaków tożsamości

The past in the perspective of the future in Ulaanbaatar museum collections. Towards new signs of identity

Abstract

The main purpose of the article is to look at the city of Ulaanbaatar and its history in the context of the basic questions posed by researchers to the contemporary challenges of Mongolia – the attitude to the past and prospects for the future. Knowing the history of the Mongols and their nomadic traditions, widely described also in Poland, I pose the question whether the city appears next to such signs of Mongol identity as Chinggis Khan, nomadism, yurt, horses, and if so, what aspects are involved. The subject of the research are museum exhibitions from the end of 2022. I chose some of the most important museums – the Chinggis Khan Museum, National Museum, Zanabazar Museum and City Museum. I analyse the exhibitions and their message, and above all, I try to find answers to the question whether and in what form the urban threads related to the history of Ulaanbaatar appear in the public space; of which museums they are a part. Can we predict today which of these elements have a chance to enter the canon of national identity in the future? These questions are important because as a result of the rapid migration of residents to cities in the 1990s, the population of the capital of Mongolia comprises more than half of the total number of citizens of the state.

Key words: national identity, symbols, museums, tradition, urbanity, city, Ulaanbaatar, Mongolia

Abstrakt

Głównym celem artykułu jest przyjrzenie się miastu Ułan Bator i jego historii w kontekście podstawowych pytań stawianych przez badaczy współczesnych wyzwań Mongolii – stosunku do przeszłości i perspektyw na przyszłość. Znajac historię Mongołów oraz ich tradycje nomadyczne, szeroko opisywane także w Polsce, stawiam pytanie, czy miasto pojawia się obok takich znaków mongolskiej tożsamości jak Czyngis Chan, nomadyzm, jurta, konie, a jeśli tak, to w jakich aspektach się to dzieje. Przedmiotem

badan są wystawy muzealne z końca 2022 roku. Wybrałam kilka najważniejszych muzeów: Muzeum Czyngis-chana, Muzeum Narodowe, Muzeum Zanabazar i Muzeum Miejskie. Analizuję wystawy i ich przekaz, a przede wszystkim staram się znaleźć odpowiedź na pytanie, czy i w jakiej formie wątki miejskie związane z historią Ułan Bator pojawiają się w przestrzeni publicznej; których muzeów są częścią. Czy możemy dziś przewidzieć, które z tych elementów mają szansę wejść w przyszłości do kanonu tożsamości narodowej? Pytania te są o tyle istotne, że w wyniku gwałtownej migracji mieszkańców do miast w latach 90. ubiegłego wieku ludność stolicy Mongolii stanowi dzisiaj ponad połowę wszystkich obywateli państwa.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, symbole, muzea, tradycja, miejskość, miasto, Ułan Bator, Mongolia

Odebrano / Received: 2.05.2023

Zaakceptowano / Accepted: 6.08.2024

Wprowadzenie

Artykuł ten składa się z dwóch części. W pierwszej zacznę od krótkiego zarysowania, na czym polega fenomen muzeów, gdyż mówimy o wystawach muzealnych w bardzo specyficznym kontekście dynamicznie zmieniającego się stosunku do przeszłości. Głównym problemem jest kwestia dziedzictwa omawiana i dyskutowana przez badaczy, mongolistów, historyków. Z tym tematem zetkniemy się także w muzeach, na wystawach skierowanych do odwiedzających miasto turystów. Przedstawiam kilka słów o ramach pojęciowych, które warto zastosować w odniesieniu do wystawiennictwa muzealnego. Posługuję się takimi pojęciami jak miejsca, dziedzictwo, narracje przeszłości, tworzenie wiedzy, przestrzeń reprezentacji, aby zbadać dynamikę postaw wobec przeszłości, rozpoznawalne w wystawach z końca 2022 roku. W ostatniej części proponuję odwiedzić kilka placówek muzealnych, przedstawiając ich krótką historię i specyfikę. Skupiam się na wybranych, nieznanach szerzej wystawach w muzeach Ułan Bator, analizując treść i formę oraz wynikające z nich przekazy. Przekazy są skierowane do szerokiej rzeszy zwiedzających – miejscowych i zagranicznych – nie tylko do profesjonalistów. Rozpatruję, co może z nich odczytać przeciętna osoba nieznająca dogłębnie historii i współczesnej Mongolii. Na tym etapie nie wchodzę w dyskusje z kuratorami, co należy do następnego etapu badań.

Badania muzealne mają długą historię, m.in. odnotowywały zmieniające się ich funkcje. Począwszy od połowy XIX wieku służyły w procesie budowania narodu (Pomian 2023). W Europie muzea stanowiły przestrzeń, w której, poprzez ich zdolność do tworzenia reprezentacji i konstruowania wspólnot wyobrażonych, były one włączone w proces kształtowania i uświadamiania obywateli (Bennett 1995). W latach 90. XX wieku widoczny był zwrot instytucji w stronę rozszerzenia reprezentowania również interesów mniejszości wobec wspólnoty narodowej (Karp, Lavine, Kreamer 1992; Simpson 1996; Macdonald 2006). Ten zwrot należy rozumieć jako próby badaczy i samych muzealników w podważaniu obrazu muzeum jako aparatu rządzących. Za tym kryło się przekonanie, że przestrzeń muzealna jest otwarta również dla odmiennych

doświadczeń życiowych reprezentowanych przez nowsze kolekcje i wystawy. W świecie zachodnim była to reakcja na dawne praktyki esencjalizacji różnicy, co więcej, wspierania ekspansji kolonialnej poprzez klasyfikowanie nie-Europejczyków jako historycznie, kulturalnie i rasowo niższych (Message i Witcomb 2015). Współcześnie w kręgu cywilizacji zachodniej obecna jest tendencja współpracy muzeów ze społecznościami, z których pochodzą obiekty (Clifford 1997; Ames 2000).

Dzisiejsze badania muzealne uwzględniają zmieniającą się rolę muzeów w przestrzeni publicznej, ale zwracają także uwagę na specyficzne elementy w tworzeniu wystaw, będące przede wszystkim rodzajem reakcji na określone wydarzenia historyczno-polityczne, a także reakcje na pewne idee, które pojawiają się w debacie publicznej. W tym rozumieniu wystawy muzealne odnoszą się do określonej wiedzy, która staje się przedmiotem debaty w kręgach akademickich lub publicznej. Dynamika zmian w rozwoju muzeów stanowi odpowiedź na proces decentralizacji kultury, co prowadzi do uznania muzeów i kolekcji jako przestrzeni spotkania, wymiany i komunikacji (Message i Witcomb 2015: XLIII). Co więcej, kolekcje i wystawy stanowią także rodzaj niedyskursywnego sposobu poznania jako rezultat pracy pracowników muzealnych i doświadczenia gości przebywających na wystawie. W ramach takich praktyk istotny jest sposób w jaki poprzez obecność przedmiotów kształtowana zostaje specyficzna forma stosunku do przedstawianej przeszłości. Współcześnie poza pytaniami, kto jest reprezentowany w muzeum, a kto nie, bardziej interesująca staje się kwestia, jak określone procesy historyczne i doświadczenia będące echem debat prezentowane są w muzeach (Message i Witcomb 2015: LI) lub na poszczególnych wystawach.

Współczesna Mongolia otwiera się na świat, stając się miejscem sporów wynikających z tradycyjnego spojrzenia oraz nowoczesnych impulsów płynących ze świata. Staje się interesującym przykładem praktyk muzealnych w kontekście kraju azjatyckiego. Jeśli muzea należą do przestrzeni reprezentacji, to skupienie się na nich, zachowując świadomość, że to wycinek lokalnej rzeczywistości, dostarcza interesującej wiedzy.

* * *

Według różnych danych za początki dzisiejszego miasta Ułan Bator uznaje się rok 1639, kiedy to założono buddyjskie centrum klasztorne, które bynajmniej nie było stałe, a przenoszone z miejsca na miejsce. Początkowo nazywało się Uрга (Örgöö znaczy jurta – świątynia). Później nosiło inne nazwy: Ikh Chüree, Niislel Chüree, Ulaanbaatar¹. Niektóre źródła podają, że w 1778 roku buddyjskie centrum klasztorne

¹ Źródła podają różne daty odnoszące się do nazw przypisywanych „miejscowości”, np. Uрга (1639-1706), Ich Chüree (1706-1911), Niislel Chüree (1911-1924), Ulaanbaatar (od 1924). <https://visitulaanbaatar.net/p/59> (dostęp 20.03.2023).

osadzono w obecnej lokalizacji². W ten sposób stało się ono głównym miejscem i siedzibą buddyzmu tybetańskiego na terenie Mongolii. Pod nazwą Urga ośrodek miejski funkcjonował jeszcze w pierwszych dekadach XX wieku. Po upadku mandżurskiej dynastii Qing w 1911 roku miasto stało się centrum chanatu Bogdo, rozwijającym się i leżącym na szlaku handlowym. Rewolucja komunistyczna w 1921 roku doprowadziła do upadku państwa Bogdo Chana, a w 1924 roku do utworzenia Mongolskiej Republiki Ludowej³. Tego samego roku, po zmianie nazwy miasta na Ułan Bator, zostało ono stolicą nowego państwa. Więcej na temat historii miasta pisze Zbigniew Szmyt (2020).

W wyniku konferencji w Jałcie (1945), która wpłynęła na kształt polityczny Europy i Związku Radzieckiego, sytuacja geopolityczna uległa stabilizacji. Mongolia, w przypadku której II wojna światowa nie była i nie jest głównym wydarzeniem w narracji historycznej, znalazła się pomiędzy dwoma wielkimi mocarstwami budującymi komunizm, Związkiem Radzieckim i Chińską Republiką Ludową. W Mongolii zmiany społeczne dokonywały się przede wszystkim w wyniku ustanowienia nowych konstytucji w 1924, 1940, 1960, wreszcie po 1992 roku. Największe zmiany w kraju rozpoczęły się w latach 50. XX wieku. Wtedy to Ułan Bator znacznie rozszerzało granice. Stawiano wówczas bloki w stylu radzieckim. Kolejną cezurą w historii Mongolii był początek lat 90. zeszłego stulecia, kiedy nadeszły nowe rządy demokratyczne i transformacja gospodarcza ukierunkowana na rozwój wolnego rynku, co zagwarantowało obywatelom prawo osiedlania się. Proces migracji ludności ze wsi do miast trwał długo, jednak w latach 90. znacznie nasiliła się skala tego zjawiska. Spowodowało to gwałtowny wzrost populacji Ułan Bator, a miasto otoczone zostało przedmieściami jurt (*ger*)⁴, i funkcjonuje obecnie jako centrum polityczne, przemysłowe, transportowe, komunikacyjne – głównie ze względu na połączenia kolejowe z Chinami i Rosją, handlowe, kulturowe. Caroline Humphrey i David Sneath, odnosząc się do historii Mongolii, stwierdzili, że nomadyzmu nie należy tarktować jako ponadczasowego fenomenu, ale jako szereg lokalnych praktyk i technik obecnych w określonych okolicznościach historycznych (Humphrey i Sneath 1999: 1). Według nich współcześnie zaobserwować można ścieranie się dwóch ideologii: model demokracji (lokalnie interpretowany) i liberalny rynek ekonomiczny w dawnych radzieckich zonach oraz model chiński scentralizowanego socjalistycznego rządu i rozwoju ograniczonego rynku (Sinkiang, Mongolia wewnętrzna) (Humphrey i Sneath 1999: 6).

* * *

² Informacja z wystawy w City Museum <https://www.ubmuseum.mn/%d1%83%d0%bb%d0%b0%d0%b0%d0%bd%d0%b1%d0%b0%d0%b0%d1%82%d0%b0%d1%80-%d1%85%d0%be%d1%82/> (dostęp 20.03.2023).

³ W rzeczywistości Bogdo Chan współuczestniczył w różnych aktach transformacji. I to on (formalnie) zmienił nazwę miasta.

⁴ Empson i Fox (2021: 86) piszą, że w czasach socjalizmu centrum miasta mieściło 500 tysięcy mieszkańców, a w ciągu ostatnich trzech dekad granice rozrosły się.

Odwiedzając Mongolię, zwykle zaczynamy od stolicy. Miasto liczy niecałe milion pięćset tysięcy, wobec ogólnej liczby mieszkańców kraju trzy miliony trzysta tysięcy (dane z 2023⁵). W porównaniu do reszty kraju, w stolicy żyje niemal połowa mieszkańców Mongolii. Miasto rozrasta się gwałtownie, „wymuszając” niejako próby nowego spojrzenia na tradycję rozumianą jako sposób doświadczania i rekonstruowania przeszłości. Jeśli przeszłość postrzegana jest w Mongolii głównie w związku z pasterstwem, koczownictwem, postacią Czyngis Chana czy buddyzmem, to pojawia się pytanie, czy miasto – twór nowoczesności XX wieku – ma już swój udział w tworzeniu tradycji? Jeśli tak, to w jakim sensie i jakie pojawiają się tego przykłady? Jeśli nie, to dlaczego? W kontekście dziedzictwa kulturowego Mongolii wymienia się koczownictwo, Czyngis Chana, przedmioty sztuki z epoki przedrewolucyjnej. Pojawia się pytanie, czy istnieje szansa, że do tej kategorii będzie możliwe włączenie elementów związanych z historycznym rozwojem miasta i miejskości? Zderzają się dwie interpretacje historii, jedna nastawiona na bogatą przeszłość sięgającą poza istnienie obecnego państwa, druga – współczesna związana z otwarciem się na świat zewnętrzny. To zderzenie można rozpoznać w dynamice rozwoju muzeów jako instytucji.

Odpowiedzi na te pytania poszukuję w muzeach Ułan Bator, zwracając szczególną uwagę na to, w jaki sposób miasto przedstawiane jest w nich w końcu 2022 roku? Skupiam się na tym, czy współczesne wystawy muzealne akcentują jedynie przeszłość, czy pojawiają się w ich ramach również współczesne wątki – te odnoszące się do procesów tworzenia miasta i miejskości. Nie da się opisać rzeczywistości za pomocą kilku zmiennych, to prawda. Zdaję sobie sprawę, że skupiając się na ekspozycjach muzealnych, stanowiących jedynie specyficzny fragment rzeczywistości, sporo elementów ulega wykluczeniu, pominięciu, wycięciu. Uważam jednak, że deklarowane publicznie cele działalności muzeów i tworzonych w ich ramach wystaw, które zawierają zakodowane przekazy, składają się i współtworzą pewien obraz rzeczywistości. W powyższym kontekście, trzy elementy odgrywają znaczenie kluczowe: 1) muzea w kontekście mongolskim, 2) stosunek do przeszłości (także w rozumieniu elementów składających się na tożsamość narodową), 3) formy miejskie, tj. elementy uznawane za miejskie.

Arun Appadurai w analizie dotyczącej historii powstania muzeów w Indiach dostrzega, że podstawą odmiennych praktyk muzealnych w krajach leżących poza Europą i Ameryką Północną są różnice kulturowe. Według niego, badania nad muzeami z jednej strony obejmują wspólnie podzielany, transnarodowy wzorzec podejścia do dziedzictwa, z drugiej strony zachowanie świadomości, że kategoria dziedzictwa może przyjmować różne formy narodowe (Appadurai i Breckenridge 1992: 35). Jego spostrzeżenia potwierdzają inne konstatacje dotyczące muzeów w kontekście Azji, np. o potrzebie wyjścia poza tradycyjną państwowo-centryczną perspektywę, skupiającą

⁵ Z czego dwa i pół miliona mieszka w miastach <https://www.populationof.net/pl/mongolia/> (dostęp 15.04.2023).

się na oficjalnych narracjach, w tym głównie na nacjonalizmie i modernizacji (Vickers 2007). Muzea Mongolii posiadają swoją specyfikę, historię i wchodzą w fazę wychodzenia poza monopol państwa. Zmienność kontekstów – politycznych, ekonomicznych, kulturowych – w których muzea funkcjonują, współczesne procesy kulturowe jak praktyki pozyskiwania, negocjacji i debat, jak i powstające sieci pośredników, znajdują odzwierciedlenie w wystawach muzealnych.

Muzea mongolskie to fenomen rozwijający się od czasów pojawienia się wpływów radzieckich. Nie mając dostępu do katalogów dawnych wystaw, w rozważaniach będę odnosił się do pracy Sally Watterson (2014). Jednocześnie moje spostrzeżenia i refleksje będą odwoływały się do materiału z badań terenowych, który pozyskałem w 2022 roku. Kwestia tożsamości narodowej, stosunek do przeszłości czy wręcz zróżnicowane historycznie formy użytkowania przeszłości w Azji Wewnętrznej to tematy zgłębiane przez Zbigniewa Szymta (2020, 2021). Autor ten skupił się na dominacji opowieści o przeszłości w ówczesnej debacie publicznej Mongolii, mniej uwagi poświęcił roli samego miasta w zmieniającym się świecie. Niektóre refleksje z końca 2022 roku odnoszę do spostrzeżeń tego badacza.

Mój pobyt badawczy w Ułan Bator zbiegł się z terminem niektórych uroczystości związanych z obchodami jubileuszu urodzin Czyngis Chana (dnia 25 XI) – Dzień Dymy Narodowej Mongołów⁶. Zgodnie z założeniami pobytu, badania terenowe w stolicy Mongolii objęły najważniejsze muzea w mieście, będące bezpośrednimi egzemplifikacjami miejscowego podejścia do dziedzictwa (powszechnie rozumianego jako przedmiot poznania, doświadczenia oraz produkt historyczny) (Pruszyński 1999; Smith 2006). Uznałem, że nieznanie szerzej na gruncie polskim ekspozycje i kolekcje muzealne Ułan Bator mogą stanowić interesujący materiał do podjęcia rozważań. Niniejszy artykuł jest w dużej mierze zapisem refleksji. Ograniczenie się do percepcji i odbioru przekazów ekspozycji muzealnych było świadomym wyborem. Chodziło o uniknięcie powtarzania aktualnie obowiązujących koncepcji⁷, dotyczących współczesnej debaty na temat Mongolii i skupienie się na przekazie opierającym się na percepcji wystaw muzealnych. Wątek materializacji dziedzictwa i kulisy muzealnych debat na temat sposobów jego przedstawiania to temat na odrębną publikację.

Spośród różnego typu muzeów Ułan Bator, w artykule skupiam się na kilku wybranych przykładach – Muzeum Narodowe Czyngis Chana, Muzeum Narodowe,

⁶ W Ułan Bator przebywałem w dniach 19-27.11.2022 r. w ramach realizacji polsko-mongolskiego projektu „Dziedzictwo kulturowe Mongolii. Współczesne wyzwania etnologii, muzealnictwa, turystyki” (2022-2024). Wydarzenia związane z tym mongolskim świętem państwowym oraz sposoby upamiętniania postaci Czyngis Chana są bezpośrednio związane z tematyką projektu.

⁷ Hennessey (2023), analizując opisy podróży Benjamina Howarda zawarte w kolejnych książkach tego ostatniego, zwrócił uwagę na różnice stosowania pewnych kategorii w pierwszych i późniejszych publikacjach. Stopniowe zmiany w opisach określił jako zastępowanie percepcji przez konstrukcję (ang. ‘construction overturns perception’).

Muzeum Sztuki Zanabazar, Muzeum Militarne, Muzeum Marszałka Georgija Żukowa oraz Muzeum Miejskie.

Muzea w Ułan Bator

Zainteresowanie przeszłością własnego kraju, jak i odległymi regionami i kulturami sięga co najmniej połowy XIX wieku w Europie, a w praktyce znacznie wcześniejszego okresu. Rewolucyjny nurt społeczny modernizacji doprowadził do wielu zmian, emancypacji kolejnych grup społeczeństwa i nadania praw obywatelskich szerszej rzeszy ludzi. Duża część muzeów na świecie powstała w XIX wieku. Procesowi urbanizacji towarzyszyła industrializacja, tworzenie nowoczesnej infrastruktury, jak również pojawiła się przestrzeń na najnowsze zdobycze technologii i kultury. Formy modernizacji dotarły do Mongolii z pewnym opóźnieniem w stosunku do Europy. Jak pisze Oyungerel Tangad (2014: 1), „ceną niepodległości Mongolii było wejście do strefy wpływów ZSRR, co oznaczało m.in. zmiany alfabetu, wprowadzenie podstawowej opieki społecznej, stworzono system powszechnej edukacji”, co traktowano w kategoriach postępu cywilizacyjnego.

Pierwsze muzea zaczęły pojawiać się w Mongolii w latach 1920-1930. Istotny wpływ na to zjawisko miała modernizacja socjalistyczna w modelu radzieckim. Muzea to przestrzeń wyspecjalizowana, w której dochodzi do splecenia określonych przekazów i możliwości recepcji publiczności. Watterson (2014) skupia się na procesie muzealizacji dawnych kolekcji w Mongolii. Według badaczki proces ten przypominał wydarzenia z Europy, gdzie dawne kolekcje dworskie i prywatne powoli przekształcały się w muzea otwarte dla szerszej publiczności. W Mongolii analogiczny proces rozpoczął się dopiero w latach 20. XX wieku, po rewolucji i utworzeniu niepodległego państwa. Pałace i kolekcje rodów z przedrewolucyjnej epoki dynastii Qing stanowiły najstarsze zbiory. Watterson opisuje ten okres szerzej⁸. Najstarsze obiekty, pochodzące z prywatnych kolekcji, znalazły się w zbiorach Muzeum Narodowego. Lata 50. i 60. były okresem rozwoju kraju, w tym również instytucji kulturalnych i naukowych na wzór Związku Radzieckiego, co miało wpływ na charakter i wybór tematów rozwijanych przez instytucje muzealne.

Według Arjuna Appaduraia i Carol Breckenridge (1992: 35) pewne strategie ochrony dziedzictwa w Indiach mogły maskować zamierzone skutki określonej transformacji. Definicja dziedzictwa zakłada selekcję z przeszłości tego, co uznamy za takie, a to również oznacza pomijanie reszty. Proces ustalania nie jest stały i podlega ciągłym zmianom. James Clifford (2000: 249-250) zastanawiał się, czy kolekcjonowanie,

⁸ Badaczka (2014: 84) pisze o zainicjowaniu pod koniec lat 20. XX wieku masowej konfiskaty obiektów, mających wartość muzealną. Według niej konfiskowano pięć rodzajów obiektów: „obiekty ilustrujące czasy feudalne, obiekty sztuki pochodzenia lokalnego i zagranicznego, prehistoryczna broń, starożytnie obiekty oraz kurioza i przedmioty rzadkie”.

przynajmniej na Zachodzie, gdzie czas uważany jest za zjawisko liniowe i nieodwracalne – oznacza ratowanie zjawisk od nieuchronnego historycznego rozkładu lub utraty. W takim rozumieniu muzealnictwa funkcjonowała także nauka radziecka. Z czasem widoczne stały się pewne różnice w podejściu do tego, co w kolekcji „zasługuje” na zachowanie. Wielu naukowców radzieckich stworzyło podstawy badań naukowych w Mongolii, w tym ekspedycji archeologicznych, które nierzadko stawały się początkiem zakładania nowych kolekcji muzealnych (archeologiczne, historyczne, historii naturalnej, medycyny, anatomii).

Archeologia stała się pierwszoplanową nauką w Mongolii, ale zbierano także obiekty z kręgu historii (np. książki, buddyjskie sutry), jak i historii naturalnej (np. kości, szkielety, jaja dinozaurów). Niezwykle cenne i sztandarowe okazy zebrano podczas ekspedycji z lat 60. i 70., w epoce socjalizmu. Stanowią one ważne elementy kolekcji współczesnych muzeów. Świadczą jednocześnie o kluczowej pozycji archeologii jako naukowej dyscypliny dla kultury Mongolii, szczególnie zaś dla okresu wpływu radzieckiego modelu nauki. Muzeum Narodowe otwarto w 1924 roku, w charakterystycznej dla Związku Radzieckiego wersji modelu muzealnego, z podziałem na część historyczną i historii naturalnej. Ekspozycje w Mongolii nie odbiegały wówczas od formy i treści muzeów w wielu miastach Rosji.

W 1971, z okazji 50-lecia rewolucji z 1921 roku, powstało Muzeum Rewolucji. Po raz pierwszy uznano wówczas, że te współczesne, związane z formowaniem państwa wydarzenia zasługują na zapamiętanie. Później zbiory te weszły w skład Muzeum Narodowego, które przejęło budynki i magazyny po Muzeum Rewolucji. W 1989 roku założono Mongolską Narodową Galerię Sztuki Nowoczesnej, w której nawet współcześnie eksponuje się obiekty sztuki (malarstwo, rzeźby) nowoczesnej, nawiązującej do dawnych motywów. W latach 80. muzea mongolskie zaczęły nawiązywać coraz ściślejsze kontakty z muzeami Ameryki i Europy Zachodniej, co wpłynęło na widoczne zmiany, dotyczące tematyki wystaw oraz technik ekspozycji. W listopadzie 2022 roku zostało otwarte Muzeum Narodowe Czyngis Chana.

Stosunek do przeszłości, symbole narodowe

Nierzadko zastanawiamy się, do kogo należy przeszłość, albo kto wymyśla, co tak naprawdę zdarzyło się w przeszłości. Odpowiedzi na te pytania formułuje każda epoka, każde pokolenie. W ostatnich latach formą odpowiedzi na nie jest pojęcie dziedzictwa. Podaje się różne definicje, podkreślając specyficzne aspekty dziedzictwa, które różnią się w zależności od kraju, cywilizacji. W kontekście Mongolii, lub szerszej krajów Azji Wewnętrznej, Zbigniew Szmyt uznaje, że dziedzictwo to „elementy przeszłości wyselekcjonowane z myślą o nowych formach ich użytkowania (w celach ekonomicznych, kulturowych, politycznych, społecznych) i z zamiarem ich zachowania oraz przekazania następnym pokoleniom. Ma ono sens, jeżeli ma odbiorców. Wokół elementów kultury uznanych za godne zachowania i ochrony tworzą się tożsamości

grupowe. Dziedzictwo zakreśla ramy zbiorowych wyobrażeń o przeszłości, bez których niemożliwa jest historia narodowa lub etniczna” (2020: 88). Takie ujęcie problemu nie odbiega daleko od definicji stosowanych w innych regionach świata, co jednak istotne, badacz podkreśla, że największy wpływ na pojmowanie i rozumienie dziedzictwa ma lokalizacja historyczna, konkretne dzieje relacji z sąsiadami i możliwości ekonomiczne. W tym toku rozumowania dziedzictwo wytwarza ciągle aktualizowane i zmieniane wersje przeszłości, istotne dla danego kraju, instytucji lub kręgu społecznego.

Azja Wewnętrzna to obszar powstały dzięki współlistnieniu kultury buddyjsko-szamańskiej ze środowiskiem stepowym rozciągającym się pomiędzy Chinami a Syberią (Humphrey i Sneath 1999: 2). Przykłady muzeów w Ułan Bator są świadectwem tworzenia dziedzictwa na poziomie państwowym i lokalnym. Ze względu na zwiedzających z zagranicy promowane są inne elementy, obiekty, specyficzne miejsca pamięci. Szmyt, omawiając problem dziedzictwa cywilizacji nomadycznych, przedstawia przykłady wytwarzania dziedzictwa związanego z miejscami na terytorium Mongolii. Autor wskazuje na fakt, że społeczeństwo postnomadyczne nie do końca wydaje się powiązane z obecnym terytorium państwa narodowego. Zwraca uwagę na materialny aspekt dziedzictwa, przede wszystkim architekturę, która u koczowników była nietrwała albo obca kulturowo. Znajduję potwierdzenie powyższych spostrzeżeń we współczesnych ekspozycjach muzealnych stolicy Mongolii. Przeszość jest obecna w większości muzeów. W kontekście narodowym warto zwrócić uwagę na dwa z nich – Muzeum Narodowe i Muzeum Narodowe Czyngis Chana.

W Muzeum Narodowym, poza historią dalszą i bliższą, pojawiają się ekspozycje poświęcone wydarzeniom XX wieku i współczesności. Układ chronologiczny ukierunkowuje osoby zwiedzające w stronę współczesności. Jedna z końcowych sal poświęcona jest socjalistycznej Mongolii. Oprócz tradycyjnych wątków, wśród wystawianych eksponatów znajdziemy modele samolotów, konserwy, ubiór kosmonauty i zdjęcia przedstawiające sceny z klasycznego baletu. Pojawiają się także przedstawienia scen represji wobec koczowników czy zdjęcia Bogdo Chana i jego małżonki. W tym ujęciu miasto wyłania się w tle, zaś mapy wskazują mniej lub bardziej znane miejsca związane z istotnymi wydarzeniami wprowadzania, formowania i trwania późnego socjalizmu (Yurchak 2003). Muzeum odwiedzane jest przez wycieczki szkolne.

Poza miejscami pamięci, jednym z najważniejszych symboli w Mongolii jest postać Czyngis Chana. Muzeum Narodowe Czyngis Chana jest najnowszą tego typu instytucją, zbudowaną z największym rozmachem. Na stronie muzeum napisano: „Muzeum i Centrum Kultury Czyngis Chana to muzeum Czyngis Chana i centrum pokoju dla Mongolii i świata”⁹. Samo muzeum zyskuje dzisiaj najwyższe znaczenie dla Mongołów¹⁰.

⁹ <http://khaanmuseum.org> (dostęp 15.02.2023).

¹⁰ Dyrektor Czuluun mówił w wywiadzie, że Muzeum powstało z inicjatywy ówczesnego premiera, obecnego prezydenta Mongolii.

Zbudowane w centrum miasta, na tyłach parlamentu i placu Suchebatora¹¹, składa się z siedmiu pięter, poświęconych różnym aspektom życia i wpływu Czyngis Chana i jego współczesnego dziedzictwa. Wrażenie robią wyjątkowo bogate ekspozycje – obiekty, mapy, zdjęcia, nagrania archeologów – wszystko przedstawione w nowoczesnej formie.

Muzeum Narodowe Czyngis Chana podkreśla cechy kultury mongolskiej od czasów jego panowania. Jak podkreślał dyrektor Czuluun, Muzeum Narodowe „Czyngis Chan” jest instytucją poświęconą dziejom tej postaci historycznej, jego przodków i potomków. Przekaz ekspozycji wskazuje, że choć Mongolia znajduje się w okresie przejściowym, stara się zachować zarówno pamięć, jak i główne cechy wielkości jego epoki. W Mongolii studia nad Czyngis Chanem rozpoczęły się w połowie lat 90. XX wieku. Wcześniej dziedzictwo to nie było zbyt eksponowane. Muzeum przedstawia zebraną w jednym miejscu spuściznę Czyngis Chana, zaś towarzyszące wystawom wydarzenia (nie tylko naukowe) nadają instytucji naukowy i nowoczesny charakter, z elementami kultury atrakcji (Gunning 2006).

Muzea narodowe przyjmują zadania promocji kultury i przedstawiania przeszłości społeczności, w której funkcjonują. Ten istotny aspekt podkreślania wzajemnych więzów pomiędzy muzeami a społecznościami fundującymi je, gdzie społeczności uznawane są za kontrolujące, został opisany m.in. przez Jamesa Clifforda (1997). Oba muzea poprzez dobór obiektów i narracji podkreślają wagę tożsamości kulturowej, jak również wpływają na kształt kanonu znaków i symboli narodowych.

Miasto – w stronę nowych znaków tożsamości?

Rok 1924, czyli proklamacja Ludowej Republiki Mongolskiej, był przełomowym momentem dla Mongolii, ze względu na otwarcie kraju na wielopoziomowe wpływy Rosji. Z przekazów historycznych i tych pozostawionych przez podróżników wynika, że charakterystycznymi elementami Urgi były świątynie i klasztory buddyjskie, choć miasto było kosmopolityczne¹². Próby zmiany cywilizacyjnej Mongolii miały swoje etapy: na lata 30. XX wieku przypadły aresztowania mnichów oraz ludzi związanych z dawną władzą, którzy poddani zostali masowym represjom, zwycięstwo Rosji nad Japończykami utrwalające ramy polityczne państwa, kolektywizacja nadająca kształt zmianom społecznym, wreszcie rok 1992 i otwarcie Mongolii na świat.

Podobnie jak budynki i pomniki, tak również muzea należą do przestrzeni publicznej. Wystawy muzealne należą do miejskiej przestrzeni publicznej i są przeznaczone dla człowieka z miasta. Zawarty w nich przekaz stanowi część debaty odbywającej się

¹¹ Wokół centralnego placu miasta znajduje się także Muzeum Narodowe oraz Narodowa Galeria Sztuki Nowoczesnej.

¹² Dawne opisy miasta znajdziemy w książkach Ferdynanda Ossendowskiego (1923) i Juliana Talko-Hryncewicza (1930).

w tej przestrzeni, kreowanej nie tylko przez państwo i zmieniające się nurty polityczne, ale także przez węższe kręgi wyznaczone przez różne dziedziny życia i nauki.

Plac wokół parlamentu stanowi centrum miasta i jest to miejsce szczególne. Tereny dzisiejszego placu i Pałacu Rządowego aż do początku XX wieku były w dużej mierze zajmowane przez klasztor Ikh Khuree (Ikh Chüree) – centralny kompleks świątynno-pałacowy¹³. Kompleks ten był największą i najstarszą częścią przyszłego miasta, z otwartym terenem, na którym odbywały się tradycyjne zapasy i rytualne tańce tsam. W związku z tym przestrzeń ta pełni funkcję nie tylko reprezentacyjną, ale i symboliczną. Obecnie charakteryzuje się ona przede wszystkim łatwą dostępnością i sprzyja wzajemnej komunikacji, co sprawia, że z okazji świąt lub innych okoliczności przestrzeń ta przekształca się w ‘scenę’. Z kolei muzea to przestrzeń wyspecjalizowana, w której duże znaczenie ma funkcja komunikacji. Wraz z rozwojem procesów modernizacji i urbanizacji pojawiły się nowe formy komunikacji – muzea, teatry, kina, prasa, kawiarnie, fotografia itp. Narodzona w środowisku miejskim zachodniej tradycji idea eksponowania stała się częścią wielkomijskiego krajobrazu nie tylko Europy, ale także Mongolii.

Poniżej przedstawię w skrócie kilka wybranych ekspozycji muzealnych, skupiając się na tym, jak w nich pokazywane jest miasto. Peter Burke (2001: 24) zachęcał, by zachować świadomość kontekstu wizerunków oglądanych dziś w muzeach – „wizerunki należy sobie wyobrazić w ich pierwotnym miejscu, dajmy na to w kościele lub pałacu”. W środowisku miejskim rozwinęły się nowe konwencje przedstawieniowe, w których obiekt został wyrwany ze swojego dawnego kontekstu. W ramach niniejszej analizy „obiekt muzealny” rozumiany jest jako przedmiot o szczególnej wartości naukowej, historycznej, artystycznej lub kulturowej, przechowywany i wystawiany na pokaz w muzeach w celach edukacyjnych lub pamiątkowych.

Odmienny od poprzednich charakter ma Muzeum Zanabazar, w którym przeszłość opowiadana jest poprzez zbiory sztuki i artefaktów z XIX wieku. Muzeum Zanabazar leży w centrum starej części miasta, w dawnym budynku wzniesionym przez rosyjskiego kupca w 1915 roku. Od roku 1966 budynek mieści Muzeum Sztuki, początkowo tylko zagranicznej, potem również rzemiosła, aż po rozmaite obiekty historyczne i kulturowe, w tym religijne. W 1995 roku muzeum przyjęło nazwę Zanabazar, od imienia Gombodorjin Zanabazar – duchowego przedstawiciela buddyzmu w Mongolii, żyjącego w latach 1635-1723, z którym związane jest powstanie miasta Ułan Bator. Od 2004 roku Muzeum znalazło się w projekcie UNESCO pt. „Development of Museums and Protection of Nomadic Cultural Heritage” („Rozwój Muzeów i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Koczowników”). Przedmioty dawnej przeszłości religijnej znalazły uznanie, pojawiły się środki finansowe na ich zabezpieczenie, a tym samym

¹³ Klasztor powstał w 1639 roku i był mobilnym obiektem, który zmieniał swoją lokalizację kilkadziesiąt razy, zanim ostatecznie osiadł na obszarze obecnego Ułan Bator.

zachowanie i zapamiętanie. Większość wystawianych w Muzeum obiektów jest innego rodzaju, głównie sztuka, cenne przedmioty religijne. W związku z czym panowała tu atmosfera pomiędzy galerią sztuki a miejscem kultu.

Obecnie w ramach ekspozycji znajduje się dwanaście sal wystawowych, w których prezentowany jest wybór malarstwa, rzeźby, malowideł na płótnie (tanki), kostiumów i masek rytualnych tsam, instrumentów muzycznych, biżuterii. Poza religijnymi obiektami znajdują się tam również obrazy XIX-wiecznego malarza Marzan Sharav¹⁴. W tym słynny „Dzień w Mongolii”. Zbiory przetrwały, choć według Watterson w okresie socjalistycznym dawni twórcy traktowani byli niczym feudałowie. Obrazy Sharava, szczególnie „Dzień w Mongolii” czy „Uczta Airag”, zyskały status ikony narodowej tożsamości. Prezentowały one koczownicze życie na prowincji, poza murami miejskimi (Urga, Kobdo) na początku XX wieku.

Historycznie, muzea były instrumentem artykulacji narodowej tożsamości, edukacji młodzieży oraz dzielenia się doświadczeniami. Te trzy elementy wydają się podstawowe. W wybranych muzeach cele, a nawet misje, są zróżnicowane. W Ułan Bator znajdziemy przykłady świadczące o tym, że niektóre wystawy czy instytucje muzealne mogą reprezentować inne interesy niż państwowe i oficjalne.

Zdaniem Barbary Kirshenblatt-Gimblett (1998: 15), „wystawy są reprezentacjami tożsamości albo bezpośrednio poprzez stwierdzenie, albo pośrednio, przez implikację”. Wystawy mówią nam, kim jesteśmy, i co jeszcze ważniejsze, kim nie jesteśmy. Moim zdaniem, mówią także, kim chcemy być. Procesy formowania tożsamości działają zarówno na poziomie polityki państwa, jak również oddolnie, i stanowią część debaty publicznej widocznej i odbieranej na różne sposoby przez publiczność muzealną.

Muzeum Wojska Mongolskiego oraz Muzeum Georgija Żukowa mają określoną specyfikę. Muzeum poświęcone marszałkowi Żukowowi znajduje się willi położonej w otoczeniu bloków z lat 60., w dawnej dzielnicy rosyjskiej Ułan Bator. Według Alexeja Mikhaleva (2021: 135), postaci trzech marszałków – Stalina, Czombalsana i Żukowa – mają charakter ikoniczny w Mongolii. Ekspozycja przedstawia też działania wojenne z czasów II wojny światowej, bitwy na terenie Mongolii, eksponaty, mapy, zdjęcia, także dokumenty i zdjęcia osobistej historii życia marszałka związanego z Mongolią w 1939 roku¹⁵. Również sam budynek opowiada historię miejsca. Obiekty zaświadczają o upływie czasu i opowiadają o trudnej, pełnej dramatycznych zwrotów historii miasta. Podobnych miejsc można znaleźć wiele, zarówno w samej Rosji, jak i w Europie Wschodniej. Pamięć o wojnie, a przede wszystkim pamięć zwycięskiej bitwy Rosjan

¹⁴ Baldugiin Sharav (1869-1939) – malarz z tzw. szkoły Urga. W latach 1905-1913 malował on sceny z życia codziennego w czasach panowania Bogdo Chana (1870-1924) w Mongolii. Później, w okresie socjalistycznym, malarz kontynuował swoją pracę w nurcie realizmu socjalistycznego aż do chwili śmierci.

¹⁵ Georgij Żukow był dowódcą Armii Radzieckiej na Dalekim Wschodzie. Przez 104 dni kierował wojskiem przeciw armii japońskiej.

nad wojskami Japonii kultywowana jest nie tylko w muzeach, ale i w miejscu bitwy, a kultywowana jest głównie przez wojskowych i ministerstwo obrony Mongolii.

Niedaleko od Muzeum Marszałka Żukowa, także w granicach dawnej dzielnicy rosyjskiej, znajduje się Muzeum Wojska Mongolskiego. Dzisiaj Rosjan związanych z Armią Radziecką i ich rodzinami nie ma już w mieście¹⁶, poza potomkami tzw. Siemionowców¹⁷. Tradycję współpracy z Rosją podtrzymują ludzie z rodzin wojskowych. W muzeum są działy dotyczące historii, Czyngis Chana, interesujące materiały, dotyczące służby żołnierzy mongolskich w ramach misji ONZ, szczególnie tych odbytych w Afryce (Czad, Sudan).

Dla zwiedzającego ekspozycja w Muzeum Wojska Mongolskiego zawiera interesującą część faktograficzną. Zainteresowanie może wzbudzić zestaw informacji, dotyczący przebiegu walk na obszarze Mongolii. Narracja skupia się na opowiadaniu o udziale Mongołów w działaniach wojennych. Zaakcentowane zostały różne przejawy wojny, obrazy bohaterstwa armii, dostrzeżono również ofiary wojny, także te cywilne. Obiektem eksponowanym w niezbyt dużej liczbie towarzyszą fotografie, mapy, teksty wyjaśniające poszczególne epizody. W odrębnej sali skonstruowano makietę pola bitewnego. Przeważają fotografie i mapy, co w całości tworzy interesującą opowieść o działaniach z okresu II wojny światowej na obszarze dzisiejszej Mongolii. Obiekty muzealne bardziej służą narracji, niż oddziałują same z siebie.

Ostatnią spośród omawianych wystaw są ekspozycje (stała i tymczasowe) w Muzeum Miejskim Ułan Bator. Muzeum składające się z trzech niedużych sal dedykowane jest historii miasta i mieści się w niewielkim, drewnianym, parterowym budynku. Wydaje się, że pod względem prezentowanej tematyki posiada duży potencjał na przyszłość. Wystawy tymczasowe dotyczą różnych okazji/uroczystości w mieście (np. Dzień Kobiet) i ukazują niezwykle zdjęcia zrobione zarówno w latach 20. XX stulecia, jak w kolejnych dekadach. To niezwykle kronika życia w mieście – rewolucja, lata międzywojnia, II wojna światowa, industrializacja, rozwój i transformacja miasta, emancypacja kobiet, święta narodowe, pomniki, instytucje państwowe, budownictwo, sztuka tradycyjna i nowoczesna, nowe techniki artystyczne, nowe tematy i rodzaj ekspresji, życie codzienne. Miasto prezentowane jest jako zjawisko postrzegane przez efekt modernizacji XX wieku.

Współczesna misja Muzeum sprowadza się do przedstawienia historii miasta jako stolicy Mongolii z perspektywy walki o wolność i niepodległość, także jako kulturalnego, religijnego centrum i symbolu narodu mongolskiego¹⁸. Celem Muzeum Miejskiego jest przedstawienie historii rozwoju i dziedzictwa kulturowego stolicy, udokumentowanie

¹⁶ W końcu 2022 roku w Ułan Bator pojawili się obywatele Rosji pragnący uniknąć służby wojskowej lub emigrujący z innych powodów, w tym duża liczba Buriatów. Dokładne dane nie zostały opublikowane.

¹⁷ Grupa Rosjan, która wyemigrowała do Chin w czasach przed rewolucją październikową.

¹⁸ Więcej o historii miasta na stronach muzeum

<https://www.ubmuseum.mn/%d1%83%d0%bb%d0%b0%d0%bd%d0%b1%d0%b0%d0%b0%d1%82%d0%b0%d1%80-%d1%85%d0%be%d1%82/> (dostęp 25.02.2023).

i zachowanie, przekazywanie kolejnym pokoleniom intelektualnych osiągnięć, zaspokajanie potrzeb mieszkańców i wspieranie edukacji¹⁹. Generalnie nie różni się ono od pozostałych instytucji muzealnych, z tym zastrzeżeniem, że tu cała uwaga skupiona zostaje na wydarzeniach związanych z miastem – w gruncie rzeczy chodzi o ostatnie 100 lat. Głównym tematem wystaw Muzeum Miejskiego są ludzie, mieszkańcy miasta, życie codzienne miasta, rytuały i święta wynikające z nowych trendów, z uczestnictwa w globalnym świecie, nie zaś tradycja pasterska. W muzeum przedstawiane jest to, co związane z nowymi, miejskimi doświadczeniami i percepcją mieszkańców stolicy – zróżnicowane mongolskie odpowiedzi na modernizację, z jej błędami, zaułkami, manowcami, ale i z obietnicami, ich reakcje na postęp.

Z zamieszczonych zdjęć, także w formie wystaw tymczasowych dostępnych na stronie muzeum, wyłania się historia miasta. Na początku Ułan Bator było miastem jurty (*ger*), otaczających pałac Bogdo Chana. Poza klasztorami i pałacem nie było nic innego. Pierwsze budynki wzniesiono w centrum, a ich fundatorami byli kupcy rosyjscy i chińscy. Zdjęcia z lat 1927-1928 pokazują parterowe chaty w centrum (kupieckie targi), jurty i wąskie uliczki otaczające pałac Bogdo Chana, drewniane budynki w centrum.

Z ekspozycji dowiadujemy się, że liczące w owym czasie niemal osiemdziesiąt tysięcy mieszkańców miasto formowały trzy dzielnice: chińskie sklepy (faktorie), tzw. Majmuczenia, na którą składały się głównie magazyny towarów, kolonie chińskie zamieszkałe przez mężczyzn, których żony pozostały w Chinach (Talko-Hryncewicz 1930: 296). Na dzielnicę rosyjską składało się kilkadziesiąt budynków, należących do kupców rosyjskich, a centrum stanowiło święte miasto ze świątyniami. Nowe ulice i dzielnice mieszkaniowe powstały w latach 50. Współcześnie pojawiają się plany zburzenia monumentalnych budynków z czasów radzieckich: przykładem jest Muzeum Historii Naturalnej, na którego miejscu już powstało Muzeum Czyngis Chana, ale także budynek Opery i Baletu, Teatr Dramatyczny oraz Biblioteka Główna.

Nowe wyzwania w globalizującym się świecie

Miasto można opisać na wiele sposobów i z różnych punktów widzenia. Wspólnym mianownikiem jest uznanie, że kontakty miejskie kwestionują reguły wypracowane w dawnej przestrzeni i to one formują nowe, odmienne sposoby życia. Nowe formy uporządkowania, zwyczaje i spojrzenie rodzą się z doświadczenia społecznego, na

¹⁹ W obszary działalności muzeum wchodzi: 1) fizyczne dziedzictwo kulturowe i materiały powstałe podczas historycznego rozwoju miasta, 2) utworzenie bezpiecznego środowiska dla zabezpieczenia skarbów muzealnych, konserwacji i odnawiania ekspozycji, 3) dokumentacja i rejestracja eksponatów, oględziny i inwentaryzacja, oraz tworzenie bazy danych, 4) prezentacje na podstawie najnowszych metod i koncepcji badań miejskich, innowacyjne rozwiązania w sposobach udostępniania danych publiczności, 5) prowadzenie badania w zakresie muzealnictwa, czy historii rozwoju miasta, 6) upowszechnianie wiedzy o historii i kulturze wśród dzieci i młodzieży, 7) katalogowanie zbiorów muzealnych, naukowych i publikowanie materiałów, 8) stworzenie jednolitego rejestru dziedzictwa.

które składa się przede wszystkim nowy podział pracy²⁰. W klasycznej wizji miasto postrzegane jest jako sposób życia (Hannerz 2006: 36). Każde miasto należy jednak postrzegać indywidualnie. Zbigniew Szmyt (2021) pisze o formie adaptacji nowej fali dawnych nomadów na przedmieściach miasta, co polega na oparciu na dawnych formach pokrewieństwa aktualizowanych w przestrzeni miejskiej. To zjawisko nie było uchwytnie na tymczasowych wystawach z końca 2022 roku. Jednak całkiem możliwe, że znajdzie ono formę wyrazu wcześniej w Muzeum Miejskim niż w innych. Tego jednak nie podejmuję się przewidywać.

Muzea należą do miejskiej przestrzeni publicznej, w której rozwinęły się specyficzne konwencje przedstawieniowe, a wystawy należą do debaty odbywającej się w tej przestrzeni. W muzeach jak w soczewce skupia się obraz aktualizowanej, choć zakonserwowanej rzeczywistości, odpowiadający celom instytucji, oczekiwaniom społeczności, jak i publiczności, która odwiedza te ośrodki. Wybrane ekspozycje stanowią przykłady tworzenia tradycji i obecności przeszłości miasta. Nomadyzm i Czyngis Chan należą do ważnej tradycji Mongolii²¹ wspieranej przez międzynarodowe (UNESCO) projekty ochrony unikalnej tradycji nomadycznej.

Podsumowując omawiane wyżej przykłady przekazów ekspozycji muzealnych zaobserwowanych w końcu 2022 roku, sprawiają wrażenie różnych etapów lub części budowy tożsamości, każda z ich narracji skupia się na innych okresach historycznych, podkreśla odmienne wątki. Jako całość służą one konstruowaniu wspólnot wyobrażonych, opierających się bądź na wielkiej wspaniałej przeszłości, bardzo odległej lub na XX-wiecznej, bądź na elementach związanych ze współczesnością.

Muzeum, będące miejscem produkcji, obiegu i konsumpcji kultury wizualnej, wyłoniło się jako państwowe narzędzie nacjonalizmu i stało się narzędziem modernizacji w przypadku Mongolii kraju po-socjalistycznego. Na przykładzie wystaw nie widać realizacji postulatów zakładania własnych muzeologii. Zaobserwować można zderzenie narracji narodowych/nacjonalistycznych i szukania potwierdzenia w nowoczesności. Z jednej strony ludzie z wielką historią, ale także potrzeba bezpieczeństwa we współczesnym świecie czy nostalgia za państwem dającym opiekę. Tematyka poszerzana jest o miasto, o historię „Czerwonego Bohatera”, o historii życia pamiętane jeszcze przez starszych mieszkańców miasta.

Muzea narodowe mają charakter stały i systematyczny, natomiast mniejsze, nastawione na miasto, dysponujące mniejszym kapitałem, głównie fotografiami i przedmiotami codziennego użytku, muzea i ich ekspozycje mają charakter efemeryczny. Ich wystawy jako swego rodzaju dokument czasu wnoszą element krytyczny, ilustrujący aktualne zmiany społeczne, co w ostatecznym rozrachunku czyni je równie ciekawym głosem w dyskursie społecznym i kulturowym.

²⁰ Jak pisze Ulf Hannerz (2006: 116), redystrybucja jest zasadą organizacji miasta.

²¹ Do tej samej kultury nomadyzmu i Czyngis Chana odwołują się także Kazachowie i Chińczycy.

Artykuł ten jest refleksją nad relacjami między państwem, muzeum i społeczeństwem, widzianymi tylko poprzez wybrane wystawy z końca 2022 roku. Zwraca uwagę na elementy krytyki kulturowej w badaniu muzealnictwa, co przynosi nowe formy wiedzy, wynikającej z interakcji i dyskusji między władzą, kręgami akademickimi i aktywistami, co generalnie służy wzmocnieniu rozwoju społeczeństwa demokratycznego.

Na pytanie, czy ponad 100-letnia (bardziej współczesna) miejska historia Ułan Bator ma już swój udział w tworzeniu tradycji mongolskiej, nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Na drodze stoją przeszkody polityczne, historyczne i społeczne. Do politycznych należy fakt, że proces modernizacji Mongolii i jej stolicy przyszedł z Rosji i wiązał się z zależnością gospodarczą i polityczną. Z ekspozycji muzealnych wynika, że doświadczenia płynące z życia miejskiego nie znalazły jeszcze wyrazistego odbicia w formie wypracowanej konwencji wystawienniczej. Współczesne aspekty życia obecne są w literaturze, mediach, filmach, telewizji, lecz generalnie nie w muzeach. Wydaje się, że artefakty miejskie nie posiadają jeszcze wystarczającej sprawczości w porównaniu z obiektami archeologicznymi, związanymi z Czyngis Chanem, z dziełami sztuki czy artefaktami etnograficznymi.

Zmieniające się centrum w nowym świecie XXI wieku wymaga ugruntowania. Pytanie, co formuje lokalne centrum w globalizującym się świecie – tradycja, religia, komunikacja, sieci kontaktów, siła militarna, kulturowa, intelektualna? W XXI wieku wszystkie elementy wymagają połączenia. Proces materializacji dziedzictwa zachodzi powoli i zaczyna się od zbierania rzeczy, które uznaje się za warte kolekcjonowania. Decydują o tym zmiany społeczne, także zmiany w strukturze społecznej mieszkańców. Z czasem zostają one uznane za obiekty muzealne. Sądząc po sytuacji kilku wybranych muzeów w końcu 2022 roku, debata toczy się nad przeszłością, a definicja dziedzictwa, choć wszechstronnie dyskutowana, nie włącza jeszcze w sposób wystarczający przeszłości miasta.

Bibliografia

- Ames M. M. 2000. Are Changing Representations of First Peoples in Canadian Museums and Galleries Challenging the Curatorial Prerogative? [W:] *The Changing Presentation of the American Indian*, edited by National Museum of the American Indian. Seattle: University of Washington Press, 73-88.
- Appadurai A. i Breckenridge C.A. 1992. Museums are Good to Think: Heritage on View in India. [W:] I. Karp, C.M. Kreamer i S. Lavine (red.), *Museums and Communities. The Politics of Public Culture*. Washington-London: Smithsonian Institution Press, 34-55.
- Bennett T. 1995. *Birth of a Museum: History, Theory, Politics*. London/New York: Routledge.
- Burke P. 2001. *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*. London: Reaktion Books.
- Clifford J. 1997. Museums as Contact Zones. [W:] J. Clifford (red.), *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 188-219.
- Clifford J. 2000. *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*. Warszawa: Wydawnictwo KR.

- Empson R. M. i Fox E. 2021. Asset or Burden: The Ethical Calculus of care in Ulaanbaatar's Urban Margins. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 49, 85-101.
- Gunning T. 2006. The Cinema of Attraction(s): Early Film, Its Spectator and the Avant-Garde. [W:] W. Strauwen (red.), *The Cinema of Attractions Reloaded*. Amsterdam: University Press, 381-388.
- Hannerz U. 2006. *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hennessey J. L. 2023. Overlooking whiteness? Discourses of race and primitiveness in accounts of the Ainu by Benjamin Douglas Howard and Henry Savage Landor (1893). *History and Anthropology*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02757206.2023.2164926?src=> (dostęp 20.01.2023)
- Humphrey C. and Sneath D. (red.) 1999. *The End of Nomadism?: Society, State, and the Environment in Inner Asia*. Durham: Duke University Press.
- Karp I., Lavine S. D. i Kreamer C.M. (red.) 1992. *Museums and Communities: The Politics of Public Culture*. Washington, DC: Smithsonian Institution.
- Kirshenblatt-Gimblett B. 1998. *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Macdonald S. (red.) 2006. *A Companion to Museum Studies*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Message K. i Witcomb A. 2015. Museum Theory: An Expanded Field. [W:] K. Message i A. Witcomb (red.), *Museum Theory: An Expanded Field*. Malden, MA, USA, and Oxford, UK: Blackwell Publishing, xxxv-lxiii.
- Mikhalev A. 2021. Three Shades of Red: Power of Symbols or Soviet Legacy in Contemporary Inner Asian Capitals. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 49, 133-143.
- Ossendowski F. 2022 [1923]. *Ludzie, bogowie, zwierzęta*. Warszawa: Bellona.
- Pomian K. 2023. *Muzeum. Historia światowa. 1. Od skarbcza do muzeum*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria FTK.
- Pruszyński J. 1999. Dziedzictwo kultury: europejskie, narodowe czy własne? *Ochrona Zabytków* 52/4, 403-406.
- Simpson M. 1996. *Making Representations: Museums in the Post-Colonial Era*. London: Routledge.
- Smith L. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Szmyt Z. 2020. *Zbyt głośna historyczność. Użytkowanie przeszłości w Azji Wewnętrznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Szmyt Z. 2021. Huns on the Ruins of Socializm: Public Past in Inner Asian Cities. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 49, 145-167.
- Talko-Hryncewicz J. 1930. *Z przeżytych dni (1850-1908)*. Warszawa: Dom Książki Polskiej.
- Tangad O. 2014. Mongolia postkomunistyczna. Niektóre aspekty przemian społecznych. <http://centraz.amu.edu.pl/mongolia/40-mongolia-postkomunistyczna.html> (dostęp 20.04.2023)
- Vickers E. 2007. Museums and nationalism in contemporary China. *Compare* 37 (3), 365-382.
- Watterson S. 2014. *Jinkhin Mongol / True Mongolian: Mongolian museums and the construction of national identity*. Melbourne: Deakin University (PhD dissertation).

https://www.academia.edu/11446491/Jinkhin_Mongol_True_Mongolian_Mongolian_museums_and_the_construction_of_national_identity (dostęp 20.10.2022)

Yurchak A. 2003. Soviet Hegemony of Form: Everything was Forever, Until It Was No More. *Comparative Studies in Society and History* 3, 480-510.

Źródła internetowe:

<http://khaanmuseum.org> (dostęp 15.02.2023).

<https://www.ubmuseum.mn/%d1%83%d0%bb%d0%b0%d0%b0%d0%bd%d0%b1%d0%b0%d0%b0%d1%82%d0%b0%d1%80-%d1%85%d0%be%d1%82/> (dostęp 20.03.2023).

<https://visitulaanbaatar.net/p/59> (dostęp 20.03.2023)

<https://www.populationof.net/pl/mongolia/> (dostęp 15.04.2023)

Autor:

Dr hab. Dagnosław Demski, prof. IAE PAN

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa

e-mail: d.demski@iaepan.edu.pl